

Թեև սակաւին հասարակագե-  
տերը չեն համաձայնած ազգութեան  
զազախարը որչափ խնդիրն մէջ,  
բայց անմար չեն ժխտեր որ ազգու-  
թեան ամենակամ յատկանիչերէն  
մէկը ազգային լեզունն է: Ազգութեան  
մը համար լեզուն ա՛յ աւելի թանկար-  
ժէք կը դառնայ երբ զազրելով միմի-  
այն բերանացի ըլլալէ, կ'ունենայ նաև  
գրուած արտայայտութիւն, երբ կ'ու-  
սանուի ոչ միայն միջառարկի մէջ, օրի-  
նակաւորով, այլև կ'ուսուցանուի: Ինչ  
էր Ռոկեպոլէն առաջ զայս ինչն ունե-  
ցազ Հայութիւնը — «Փոքրիկ ամուսնը:  
Քաղաքական ինքնիշխանութեան ու-  
սան Հայ ազգը զօրկէր լեզուական ինչ-  
պէս նաև քաղաքակրթական ինքնիշ-  
խանութենէ: Հայ քաղաքական իշխա-  
նութիւնը իր կազմակերպութեամբն ու  
լեզուովը կամ պարթեական էր կամ  
պարսկական և կամ յունական:

Պատմութեան գնահատութիւնը  
պէտք չէ հիմնել «եթէ» ներու վրայ:  
Բայց որոշ կերպով կարելի է րակ թէ  
Հայութիւնը չպիտի կրնար ազգայնա-  
պէս փրկուած դուրս գալ 1511-ի պայ-  
քաբէն միայն Քրիստոնեայ ըլլալով, եթէ  
303-ին յաջորդած չըլլային 406-ը կամ  
գիրերու գիտան ու ազգային գրակա-  
նութեան 40 ամեայ բեղուն չըջանը:  
Հայութիւնը սակզմոյնիւրու մեծագոյն  
յատկութիւնը այն էր որ անմար կու-  
րօրէն չէին փոխադրեր օտար կենսու-  
նակ նիւթեր այլ կը պատուաստէին զա-  
նոնք մայրենի բուն լին վրայ և կ'իւրաց-  
նէին: Հայ գիրն ու հայ զպոքը օտա-  
րի հայացնումն էր: Պատմութեան մէջ  
չատ քիչ ժողովուրդներ կրնան ցոյց  
տալ իրենց համար ձակաազգրական  
արժէք ունեցող այնքան փոքրիկ ու  
բեղուն ժամանակաշրջան մը որպիսին  
է Ն. դարու Ա. կէսը: Հայութեան հա-  
մար:

Տպագրութենէ զուրկ գիրն ու զը-  
րականութիւնը շատ սահմանափակ խա-  
ւերու միայն կրնային մատչելի ըլլալ:  
Վանքերն էին անանց կեղծոնք: Վանա-  
կանութիւնն էր գիրքի ու գրականու-  
թեան, զիտութեան ու զպոքի տէրը:  
Սակոյն երբմանքն ու եկեղեցին բացա-  
սական ձգտումներ միայն կեղծու-  
նացուցին իրենց մէջ, ազգային գան-  
ձերը սկսան վաճառել ենթարկուի: Փրա-  
զիտութեան սահմանափակ տարածումը  
արդիւնք էր ոչ միայն թէքիկը դժուա-

րութիւններու այլև միանեմանութեան  
ձգտող եկեղեցու փափաքին: Սովորա-  
կան մանկանացուներ պէտք ունէին եր-  
կարաբղանցք պաշտօնականերու, ոչ մի-  
այն յատկանական կեանքին արժանա-  
նայոյ, այլև Ս. Գիրքը կարգաւ հա-  
մար: Համայնարեւոյն պատմութեան  
նոր շրջան մը ստեղծելու, Միջնադարի  
ուստապետութեան և Հոռոմի Պապի  
գերիշխանութեան վերջ տալու համար,  
քաղաքական նոր շարժումներու հե-  
տանշարժեալ էին նաև քաղաքակրթու-  
կան աշխարհի միջոցներ որոնք եկեղե-  
ցիկն իրէին մատարական առաջնորդի  
մեծաշնորհ:

Իսկ երբ իրենց արդանոյն մէջ կը  
մեծցնեն ու կը հասցունեն պատմական  
այնպիսի դէմքեր ու գէպքեր, որոնք  
կը կազմեն նոր դարազրուի մը մարդ-  
կային պատմութեան համար: 15-րդ  
դարու Բ. կէսը և 16-րդի սկիզբը  
արևմտեան աշխարհի պատմութեան հա-  
մար այնպիսի դէպքերով ու դէմքերով  
հարուստ շրջան մը եղան որ կազմեցին  
նոր պատմութեան դարասկիզբը: Վա-  
սօթի, Սմերիկայի և սպաղրութեան  
գիւտերը, բարենորոգչական շարժումը,  
Թուրքերու ձեռքով Պոլսի գրաւումը,  
եղան այդ դարասկզբի գուռները:  
Մարդկութեան համար ճակատագրական  
եղող բացասական ու դրական դէպքերն  
ու եղելութիւնները յաճախ իրարու ու-  
ղեկից ու ժամանակակից եղած են:  
Այսպէս, մինչդեռ մէկ կողմէ Թուրքերու  
յառաջխաղացումը սարսափի կը մատ-  
նէր Արևմուտքն ու իր քաղաքակրթու-  
թիւնը միևս կողմէ այդ նոյն ժամանակ-  
ները 1453-ին դերմանական Մայնց քաղա-  
քին մէջ համեա աշխատուորմը լոյսի ըն-  
ծայէր առաջին տպագրուած գիրքը: (\*)

Որոնք էին այս նորդարեան  
պատմութեան յատկանիչները: Կ'իշխայ  
կաթողիկէ եկեղեցականութեան տիրապե-

\* Դեռ Ժ. զարուն, Չինացիներ  
ծանօթ էին տպագրութեան, որ կ'ըլ-  
լար տպուելիքը փայտի վրայ փորագրե-  
լով: ԺՆ. զարուն Հոլանտայի մէջ կար  
նոյն տպագրութիւն որ յետոյ շարժական  
փայտէ տառերով կառարուեցաւ: Բայց  
փայտը բուականապէս պինդ չըլլալուն  
համար 1436-ին Գերմ. Մայն քաղաքէն  
Յովհաննէս Կիւթենպերկ կը ձեռնարկէ  
ձուրկ մետաղեայ տառեր որով կը յա-  
ջողի 1450-ին յոյս աշխարհ հանել տա-  
ջին տպագրուած գիրքը — Ս. Գիրքը:  
Եւ առաջին տպագրուած հայ գիրքը  
62 տարով միայն փոքր է Կիւթենպերկի  
անդրանիկ գործէն:

տութիւնը, մարդկային միտքը կ'ազա-  
տի կրօնական կապանքներէ, կը հաս-  
տատուի աշխարհիկ քաղաքակրթու-  
թիւն: Կը մշակուին նոր հայեացքներ,  
որոնք կրիւ կը յայտարարեն դասա-  
կարգային արձանութեանց տիրապե-  
տութեան դէմ: Աշխարհագրական գիւ-  
տերը նոր հորիզոններ կը բանան ու-  
սումնասիր միտքերու առջև: Հրապա-  
րակ կուզան մշակոյթային նոր գոր-  
ծօններ հասարակական թարմ հոսանք-  
ներ ու նաև բարդ հարցեր: Կլակսին  
կազմուիլ ազգային մեծ համախմբու-  
մեր: Ահա արեւմտեան Եւրոպայի գի-  
մադիմը: Իսկ մեր Հայերու սպասու-  
թիւնը: Հայ կեանքին մէջ ազգային  
մշակոյթի ստեղծումն միշտ գուզն-  
թաց եղած է քաղաքական այնպիսի  
կացութեան մը, ուր կատարուած մեծ  
գործերը դժուարութեամբ կը բացա-  
տրուին: Երեք ազգային շրջաններ ու-  
նինք հայ պատմութեան մէջ: Ա. — Հայ  
միաքի ու լեզուի սկիզբը և և հայ  
քաղաքական աշխարհի կրանումը 16-րդ  
դարուն: Բ. — 16րդ դարու հայկական  
արևմտ իրականութիւնը և հայ տը-  
պագրութիւնը: Գ. — 19րդ դարու քա-  
ղաքական-մշակոյթային վերածնունդը  
և հայ ժողովուրդի մարտիրոսացումը  
թուրքական ու ցարական բռնապե-  
տութեանց սակ:

Ինչպէս կըսուէր մեր նոր պատ-  
մութիւնը: Հայ երկիրը կը անբար  
Սեղծուցներու, Մոնկոլներու և Թա-  
թարներու քանդիչ հարուածներուն  
տակ: Պարսկաստանն ու Թուրքիան է-  
ին այն երկանաքարի մասերը, որոնց  
միջև կը մանրուէր հայ ազգը: Եւ ահա  
ընաշխարհի այս սագնապալի վիճակի  
ստեն, օտար հորիզոններու տակ կը  
բորբոքի հայրենի կրակը և կը բողբո-  
ջին հայու քաղաքական մշակոյթային  
խտէյները: Մայր երկիրի բառարային  
արիւնի ու պղտար արցունքներու վը-  
րաբէն կ'անցնի կենսատու արեւաջգ  
մը, որ կուզար հեռուները տարազրուած  
հայ միտքերէ ու սիրտերէ:

Հայ միտքը կը պատրաստուէր ծը-  
նունդ տալու նոր գործօնի մը որ փր-  
կէր Հայութեան ապագան ու հայ գը-  
րականութիւնը: 1512 թուականին հայ  
տպագրութիւնն էր ստիկա:

1512-ին տպուեցաւ մէկ գիրք մի-  
այն, յաջորդ տարին չորս, որոնցմէ  
մէկը միայն մասամբ աշխարհիկ բովան-  
դակութիւն ունէր, «Տաղարան» ուր  
հաւաքուած էին Յովհ. Թրատեցու և  
ուրիշ ժողովրդական երգիչներու բա-  
նաստեղծութիւնները: Թրատեցին ա-  
սածին հայ գրողն է, որ տեսած է իր  
գրուածներու տպագրուելը:

Առաջին հայ ապարանք Վենետիկի մէջ հաստատուեցաւ : 50 ամուլ ամբի- ներէ եւր. Միքայէլ Կաթողիկոսի պատ- դամաւոր Արդար գպիրը կ'անցնի Վենե- տիկ , ձուլել կուտայ հայ առեւեր և կը տարագրէ Սաղմոս մը : Սակոյն պապա- կան դաման դրաքննութիւնը պատճառ կ'ըլլայ , որ անիկա տեղափոխուի Պա- ին : Ոսկեգարու հայ գրականութիւնը կիւթենայէրկի մեքենայով աւելի ուշ կ'անմահանայ :

Մ. Խորենացու գիրքն է որ առաջին անգամ կը տարագրուի : Այդ հապտա- կով էջմիածնի միաբան Թովմաս եպսկ . Վարանդեցին Եւրոպա կ'երթայ եւ Ա- մսթերամի մէջ , 1695ին , յօշու կ'ընծայէ Խորենացին :

Սկիզբը տրուած էր : Ու այնուհե- տեւ հայ ապագրութիւնը կ'ապրի : Տպա- գրութիւնը ամենամեծ գործունեւ եղաւ մեր նոր պատմութեան և հայ մողո- վաւրդի ազգային գոյութեան : Առանց տարագրութեան անկարելի կ'ըլլար մեր ազգային վեճածնունդը : Առանց «Կայ- ձեր»-ու , «Արծիւ Վասպուրական»-ներու , առանց Գամառ-Բաթիլայաներու անշը- նար կ'ըլլար մեր յեղափոխական գոր- թօնքը :

Տպագրութիւնը հիմք դրաւ հայու- նաց պատմութեան , շարունակենք պահ- պանել և գարգայնել ուրեմն այլ թիւն- գազին առանց :